

О.А. Щуровська

*Київський національний лінгвістичний
університет*

ЯВИЩЕ РЕГІОНАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМА УНІФІКАЦІЇ АРАБСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Актуальність статті зумовлена необхідністю системного вивчення спеціальної арабської військової термінології як важливої частини лексичної підсистеми і виявлення всіх основних проблем її формування, організації та функціонування. Вивчення особливостей формування й розвитку арабської військової термінології становить інтерес не тільки для уніфікації досліджуваної терміносистеми, а й для історії арабської мови, лексикології, а також для підготовки відповідних навчальних посібників.

Однією зі специфічних термінологій є військова термінологія, лінгвістичні дослідження якої в різних мовах ще не набули значного розвитку. Щодо арабської військової термінології, то вона практично не підлягала ретельному теоретичному вивченню ані арабськими, ані вітчизняними дослідниками.

У статтях вітчизняних дослідників арабська військова термінологія розглядається в основному з точки зору практичного функціонування без жодних теоретичних лінгвістичних обґрунтувань способів творення, структурно-семантичної організації та семантичних процесів, що відбуваються в цій галузі.

В умовах постійного розвитку відносин нашої держави з арабськими країнами в різних сферах особливо гостро постає проблема підготовки висококваліфікованих спеціалістів, які володіють арабською мовою. Недостатнє володіння військовою термінологією перекладачів, як вважають представники військової розвідки дуже часто призводить до помилкових висновків. Під час воєнних дій в Афганістані, наприклад, була виявлена інструкція з виготовлення вибухового пристрою, тоді як військові вирішили, що йдеться про ядерну зброю, в результаті чого почалася справжня паніка. Важливе місце серед досліджень арабської термінології відводиться працям, присвяченим лінгвістичному вивченню специфіки в теоретичному плані. Терміни різних галузей знань утворюють в арабській та інших іноземних мовах свої системи з внутрішньою впорядкованістю компонентів. З'ясування оптимальної відповідності цих систем – важливе завдання сучасної філологічної науки, орієнтованої на якісне викладання іноземних мов.

Метою роботи є виявлення характерних особливостей, причин та наслідків явища регіональної диференціації та проблеми уніфікації арабської військової термінології. В опублікованих у різний час працях арабських авторів побіжно зачіпалися різні сторони арабської військової термінології. Серед цих праць можна виділити дослідження Джорджи Зейдана «Історія ісламської цивілізації»¹, статтю Саті Аль-Хусарі «Туркицизми в офіційній мові Єгипту»², а також його книгу «Думки і бесіди про мову та літературу»³. Важливе місце у вивченні арабської наукової термінології посідає праця Махмуда Фагмі Хіразі «*Alsys allygawuy liulm almustalah*» «Лінгвістичні засади термінології». Також було укладено серію перекладних словників таких як англо-арабські словники Al-Nahda dictionary Ісмаїла Мазхара, Al-Mawrid Муніра Аль-Баальбеки, «Англо-арабський словник уніфікованих військових термінів» та його російсько-арабський, арабсько-російський, арабсько-англійський, арабсько-французький варіанти та ін.

Розглядаючи проблему арабської наукової термінології, Мустафа Аш-Шихабі у книзі «Наукова термінологія арабської мови в минулому та тепер»⁴, залучає військову

¹ Зейдан Дж. История исламской цивилизации / Пер. с арабского. – М., 1963. – 452 с.

² Аль-Хусарі С. Туркицизми в официальном языке Египта / Пер. с арабского. – М., 1970. – 12с.

³ Аль-Хусарі С. Мысли и беседы о языке и литературе / Пер. с арабского. – М., 1970. – 10 с.

⁴ Аш-Шихабі М. Научная терминология арабского языка в прошлом и настоящем / Пер. с арабского. – М., 1985. – 345 с.

термінологію у зв'язку з проблемою регіональної диференціації арабської термінології загалом робить висновок про потребу уніфікації всієї арабської термінології.

Останнім часом гостро стала проблема організації воєнної взаємодії арабських країн у боротьбі з ізраїльськими з'єднаннями, що привернуло увагу арабських дослідників до проблеми уніфікації арабської термінології. Серед праць, присвячених дослідженню цієї проблематики, виділяється книга Махмуда Шит Хаттабі «Арабська військова єдність»⁵, у якій чільне місце відведене термінологічним відмінностям та обґрунтована необхідність уніфікації сучасної військової термінології.

Методи дослідження. Мета та завдання статті визначили доцільність залучення такого методу дослідження, як метод синхронного опису. Для виявлення особливостей регіональної диференціації в арабській військовій термінології, застосовувався зіставний аналіз.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній уперше на конкретному матеріалі арабської мови здійснено комплексне дослідження сучасного стану арабської військової термінології, визначено особливості явища регіональної диференціації та запропоновано шляхи уніфікації арабської військової термінології.

Практична цінність статті полягає в тому, що отримані висновки можуть бути використані в процесі викладання практичного курсу військового перекладу арабської мови, підготовки навчальних посібників, лексичних мінімумів із практичного курсу військового перекладу арабської мови. Також ця праця може закласти основу для подальшого більш розгорнутого вивчення цієї проблеми. Вивчення особливостей формування й розвитку арабської військової термінології становить інтерес не тільки для уніфікації досліджуваної терміносистеми, а й для лексикології, лексикографії, а також для підготовки відповідних навчальних посібників, що можуть бути використані на спеціальних курсах підготовки військовослужбовців. Це, безумовно, є актуальним питанням у контексті сучасного розширення військової співпраці України з арабськими державами.

Арабська літературна мова функціонує в країнах із різним державним устроєм і різним рівнем економічного розвитку. Мовою усного спілкування в різних країнах є місцева розмовна мова (діалект). Як відомо, через колоніальне імперіалістичне панування в арабських країнах як друга мова була поширена або англійська (Ірак, Єгипет, Судан, Ємен), або французька (Сирія, Ліван, країни Арабського Магрибу), або італійська мова (Лівія). Усе це певним чином позначилося на словниковому складі арабської літературної мови.

Найбільш чітко лексичні відмінності позначаються на термінології, зокрема військовій. Ці відмінності в деяких галузях знання набувають таких масштабів, які викликають тривогу та стурбованість як філологів, так і спеціалістів у різних галузях науки і практики. І дійсно, якщо відмінності у вживанні слів у сфері побутового спілкування можуть бути компенсовані контекстом або ситуацією, то відмінності у термінологічній лексиці, а особливо у військовій, можуть становити неабияку небезпеку, тому що залежність лексичного значення терміна від контексту досить обмежена. Контекстом для терміна є система понять даної галузі науки чи практики. Тому відмінності в термінології призводять до того, що для арабських спеціалістів із двох різних країн дещо проблематично знайти спільну мову, що, звісно ж, заважає культурному та науковому обміну між арабськими країнами. Наприклад, деякі військові поняття в різних арабських країнах передаються різними словами. Ми проаналізували певну кількість оригінальних сирійських та єгипетських текстів військової тематики і дійшли висновку, що вживані там терміни часто різняться між собою, позначаючи одне і те саме поняття. Такий вигляд має уривок сирійської статті з військової тематики інформаційного агентства Сирії «Міжнародна правда» (" ") від 25.08.2007:

⁵ Шит Хаттаба М. Арабское военное единство / Пер. с арабского. – М., 1970. – 345 с.

Його буквальний переклад: “Інформаційне агентство Сирії “Міжнародна правда” (“ ”) повідомило, що організація ДЕВКА, підпорядкована ізраїльській розвідці, поширила інформацію про військові з’єднання Сирії, які знову намагаються зосередитися біля кордонів Ізраїлю”.

На цьому прикладі можна чітко простежити вживання у Сирії терміна «розвідка», тоді як у Єгипті використовується з цим же значенням термін .

Інший уривок цієї ж статті:

Його переклад: “Також повідомляється про витік інформації з Ізраїлю про угоди щодо поставок сирійської ракетної зброї Ірану і про те, що Дамаск володіє найбільшим запасом засобів протиповітряної оборони у світі.”

Під час перекладу ми простежили вживання терміна «витік інформації», який у єгипетських документах передається формою: .

Приклади деяких інших локальних варіантів цієї тематики представлені у табл. №1.

Локальні синоніми

Український термін	Його еквіваленти	
	У Сирії	В Єгипті
Дуло (гармати)		
Спусковий гачок (гашетка)		
Акселератор		
Адаптер		

Через відмінності у вживанні термінів укладачі словників змушені робити примітки щодо особливостей вживання того чи іншого терміна у різних арабських країнах. Так, у 1967 р. побачив світ «Англо-арабський словник уніфікованих військових термінів», що мав особливі примітки для термінів щодо їх вживання у Сирії та Єгипті.

Необхідною передумовою успішного спілкування фахівців (що стає складнішим у зв'язку з дедалі більшою спеціалізацією наук) є впорядкування, гармонізація й уніфікація спеціальних лексичних одиниць, зокрема, в арабській мові. Ці процеси можливі за умови чіткої систематизації окремих термінологій, опису зв'язків між окремими елементами систем та їх логічного впорядкування. Міжнародна уніфікація законодавства, прикладом якої є правова база Європейського Союзу, передбачає глибоке знання відмінних та подібних рис правових систем. Такі знання є невід’ємними від знання правової термінології. Вивчення арабської військової термінології дозволяє точно окреслити сучасну ситуацію арабської військової терміносистеми як таку, що тісно пов’язана з глибинними механізмами інтелектуальної діяльності людини, і це знаходить відображення у формуванні засобів вираження, в моделях та правилах її організації.

Регіональні відмінності в термінологіях різних галузей знання негативно впливають на розвиток культурної, наукової, військової співпраці між ними, що викликає певну стурбованість спеціалістів та учених. Через це уніфікація наукової термінології розглядається як важливий етап на шляху до арабської єдності. Наприклад, арабський учений Джаміль Джабр запропонував доручити завдання уніфікації арабської термінології Лізі арабських держав: за її ініціативою могли б бути скликані міжрегіональні наукові конгреси з кожної галузі знання з метою уніфікації різноманітних термінів на раціональній основі. Важливе значення могло б мати створення своєрідної вищої академії, яка об'єднала б зусилля провідних філологів, письменників, учених арабських країн. Члени академії могли б спільно розробити потрібну систему й слідкувати за тим, щоб їх рекомендації неухильно виконувалися⁶.

Більшість арабських учених поділяють думку про те, що розв'язання проблеми науково-технічної термінології полягає в її уніфікації на основі сучасної арабської літературної мови⁷. При цьому існують два паралельних шляхи, якими можна йти під час вирішення проблеми уніфікації термінології. Перший з них пропонує довготривалу поступову роботу з арабізації навчання, тобто запровадження викладання арабської мови на всіх етапах навчання. Другий передбачає чітке визначення раціональних способів творення термінів та негайну організацію масштабних заходів зі створення словників уніфікованих термінів.

Координаційним центром має стати Академія арабської мови в Каїрі, що не є випадковим, оскільки Академія вже зараз проводить масштабну роботу зі створення та уніфікації арабської термінології. Під час її щорічних сесій регулярно розглядаються питання термінології. Так, наприклад, під час 37-ї сесії (1970 р.) було запропоновано для обговорення 14 тисяч термінів, під час 38-ї сесії (1971 р.) – 18 тисяч термінів з різних галузей науки та практики – філософії, історії, медицини, геології, сільського господарства та ін.

Стихійному поповненню словника різного роду неологізмами з огляду на нагальну потребу протиставляється цілеспрямована словниково-термінологічна робота, яку виконують спеціальні заклади чи окремі фахівці (особливо лексикографи), які створюють та відбирають слова-еквіваленти для нових понять. Найвищими компетентними й авторитетними лінгвістичними інстанціями є три академії арабської мови – Каїрська, Дамаська і Багдадська. Визначну роль у величезній за обсягом та складній роботі зі створення та відбору сучасної спеціальної лексики та термінології відіграє Каїрська академія арабської мови, яка була заснована 1892 року. Як координаційний орган при Лізі арабських країн в Рабаті (Марокко) працює Бюро арабізації, основна функція якого – уніфікація термінології. Найважливішою метою академії було очищення літературного словника від запозичень і діалектизмів шляхом створення їх еквівалентів на класичній мовній основі. Запозичення розглядалися як найменш бажаний спосіб творення терміна. Таке саме лінгвістичне підґрунтя мала робота, що виконувалася для створення нової наукової і технічної термінології. Сподівання оновити словник за рахунок архаїчної лексики, надавши старим, забутим словам нові значення або утворивши на їх основі нові похідні, у більшості випадків виявилися марними. Академічні неологізми, які зазвичай публікувалися великими списками, майже не знаходили народного визнання, залишалися маловідомими і не могли витіснити еквіваленти, які широко використовувалися засобами масової інформації, не тільки тому, що їх “реальне” наповнення не відповідає вимогам народного смаку, й тому, що заново створені слова здаються штучними, архаїзують словник, а не оновлюють його.

⁶ Швейцер А.Д. Различительные элементы американского и английского вариантов современного литературного языка. – М., 1966. – 203 с.

⁷ Губанов Ю.П. Структурно-семантическая характеристика арабской военной терминологии: Автореф. дис... канд. філол. наук. – М., 1974. – С.32.

Те саме трапилося і з численними неологізмами, які були створені й запропоновані арабськими лексикографами для нових іншомовних слів і термінів, які досі не мали загальноприйнятих арабських еквівалентів. Щоб переконатися в цьому, достатньо зазирнути, наприклад у повні індивідуальних особливостей англо-арабські словники *Al-Nahda dictionary* Ісмаїла Мазхара, *Al-Mawrid* Муніра Аль-Баальбеки та ін. Словниково-термінологічна робота піддавалася гострій критиці, особливо в тих випадках, коли здійснювали перегляд перевіреної часом лексики, яка стихійно з'явилася і широко функціонувала, але не відповідала прийнятим літературним стандартам, тобто лексики діалектного та іншомовного походження. Її замінювали генеалогічно бездоганними класичними словами із посиланнями на визнані лінгвістичні авторитети минулого⁸.

Значна увага в арабському світі завжди приділялася військовій термінології, особливо ж гостро постало питання її створення та уніфікації після 1967 р., коли арабські держави були вимушені спільними зусиллями організувати відсіч ізраїльським агресорам.

Ще в 1965 р. на сесії Академії арабської мови у Багдаді було запропоновано створити спеціальну комісію з військових спеціалістів, метою якої була б робота з уніфікації арабської військової термінології. Після ухвалення цього рішення Лігою Арабських Держав була створена Комісія з уніфікації арабської військової термінології з представників армій арабських держав. Очолив цю Комісію генерал Махмуд Шит Хаттаб, автор досліджень з арабської військової термінології. Підкреслюючи необхідність уніфікації арабської військової термінології, він наголошував на такі проблеми: а) відмінності у військових термінологіях настільки значні, що це часто стає причиною, яка заважає взаєморозумінню між військовослужбовцями різних арабських країн; б) будь-яке військово-видання може бути використане тільки у якійсь певній арабській країні; в) військові коледжі та інші навчальні заклади певної арабської країни виховують офіцерів і сержантів тільки для своєї армії. Якщо ж у такому навчальному закладі отримував освіту військовослужбовець іншої арабської країни, то з поверненням додому він повинен пройти базову перепідготовку, яка часто нічим не відрізняється від тієї, що її проходить випускник іноземного військового навчального закладу. Офіцери, які проходять військову підготовку в армії іншої арабської країни, не розуміють багатьох військових термінів і вимушені звертатися за роз'ясненнями до військовослужбовців цієї армії.

Однак Комісія практично розпочала свою роботу лише у травні 1967 р. і в 1970 р. вийшов у світ «Англо-арабський словник уніфікованих військових термінів», що містить 80 тисяч термінів з організації, озброєння та тактики сучасних армій. Після виходу цього словника Комісія підготувала та видала його французько-арабський варіант, що містить 40 тисяч термінів. Також було видано інші варіанти цього словника: російсько-арабський та арабсько-російський, арабсько-англійський та арабсько-французький. Оскільки переклад здійснюється в основному з англійської та французької мов (які є також мовами-посередниками), то більшість загальних та спеціальних словників, виданих в арабських країнах, це – англо-арабські та французько-арабські. Вони становлять інтерес для арабської лексикології оскільки саме в них найбільш яскраво відображені конкретні спроби модернізації арабської мови в лексиці, намагання вирівняти її за іншомовним лексичним стандартом, створюючи точні еквіваленти для іншомовної загальної й термінологічної лексики, яка поки що не має відповідників у арабському словнику. Природним є те, що чим менший є обсяг такого словника, тим вищий відсоток відповідних лексичних засобів у мовах, які описуються лексикографічно, тим більше прямих лексико-семантичних відповідностей.

У передмові до «Англо-арабського словника уніфікованих термінів» міститься інформація про те, що Комісія під час створення словника ставила за мету створити уніфіковану військову термінологію на основі сучасної арабської літературної мови при рішучій відмові від запозичень – як іншомовних, так і діалектних. Також туди не вхо-

⁸ *Белкин В.М.* Арабская лексикология. – М., 1975. – С.95.

дили терміни, утворені на основі архаїзмів, а транслітерація або переклад іншомовного терміна допускалися лише у крайніх випадках. При виборі терміна з декількох регіональних синонімів перевага надавалася тому, який використовується в більшості арабських країн.

За цими принципами чітко видно негативне ставлення укладачів словника до запозичень, причому як до іншомовних, так і до діалектних. Також загальновідомим є те, що запозичення є одним з активних процесів збагачення термінологій усіх мов, крім того науці майже не відомі самобутні мови, розвиток яких проходив би в ізоляції від зовнішніх чинників. Запозичення ж є наслідком мовних контактів, які, в свою чергу, являють собою результат міжнаціонального спілкування⁹. Причина у тому, що Єгипет має більш тісну співпрацю із західними державами порівняно із іншими арабськими країнами, крім того серед місцевої молоді поширена певна мода на все іноземне, що і знаходить відображення у її словниковому складі. Що ж стосується Сирії, то її населення тримається усього національного, а найважливішим є те, що ця країна традиційно очолює ідеологічний рух панарабізму.

На практиці кількість діалектних запозичень в єгипетській військовій термінології досить значна. Заміна їх, якщо вона взагалі можлива, пов'язана з великими труднощами. Причиною є особлива вага військової справи серед інших сторін життя суспільства, тому що через потребу в постійній армії до сфери військової справи залучаються багатомільйонні маси людей. Якщо ще врахувати військове навчання населення, то стає зрозумілим, що військова лексика зазнає значного впливу діалектів. А звідси і рішуча відмова від запозичень у військовій термінології тоді як прагнення Комісії з уніфікації військових термінів включати в сферу вживання лише терміни, утворені на основі сучасної арабської літературної мови, не вирішує проблеми уніфікації арабської військової термінології. Крім цього, відбір термінів, утворених на арабській мовній основі, спричинив те, що термінологія, включена у вказаний словник, виявилася значно ближчою до сирійської військової термінології, ніж до єгипетської, яка містить порівняно більшу кількість запозичень.

Отже, проблему уніфікації військової та військово-технічної термінології, яка використовується в арабських країнах, не можна вважати вирішеною із появою словника уніфікованих військових термінів. Арабську військову термінологію через низку причин необхідно розглядати як таку, що лише тільки формується, перебуває у процесі творення та становлення, що неминуче викликає суперечності і невпорядкованість. Заходи з врегулювання та пуристичної уніфікації термінологічних систем (зокрема, арабської військової термінології) мають поки-що незначний ефект.

Основна складність полягає не у створенні термінів, а в їхньому функціонуванні та уніфікації. Багатство арабської лексики та велике розмаїття словотвірних типів і моделей іноді призводять до деякої строкатості в сучасній термінології, зокрема у військовій. Цей недолік зумовлений ще й тим, що у творенні термінології беруть участь різні наукові та офіційні кола в усіх арабських країнах. Найбільш поширений недолік арабської військової термінології зокрема та арабських термінів в цілому – велика кількість термінологічних дублетів. Причина ж цьому стихійне та неузгоджене впровадження їх у мовну практику. Для одного й того ж поняття накопичується ряд термінів. Заходи із врегулювання та штучної уніфікації термінологічних систем (зокрема, арабської військової термінології) мають поки що незначний ефект. Уніфікація йде переважно стихійно – через широкий друк та часте вживання. Шлях вирішення проблеми формування спільної термінології, на думку арабських авторів, пролягає через уніфікацію словотвірних засобів, що використовуються при творенні терміна, та максимальне обмеження іншомовних запозичень.

⁹ Белкин В.М. Формирование словарного состава в современном арабском литературном языке // «Семитские языки». – М., 1965. – Вып.2. – Ч.2. – С. 21.